

ФРАЗЕОЛОГИЯДА ИМО ИШОРАНИ КУЛЛАШ**Халикова Зарина**<https://doi.org/10.5281/zenodo.18515497>

Аннотация. Ушбу мақолада фразеология соҳасида имо-ишоралар билан боғлиқ ифодаларнинг лингвистик хусусиятлари таҳлил қилинади. Инсон мулоқотида нолисоний воситалар муҳим ўрин тутаяди, шулардан бири — имо-ишоралардир. Ушбу ҳаракатлар вақт ўтиши билан тил бирликларига кўчиб, турғун иборалар таркибида ўз аксини топган. Мақолада кўл, кўз, юз ифодаси, бош ҳаракатлари каби жисмоний ишоралар асосида шаклланган фразеологик бирликларнинг маъноси, услубий қиммати ва нутқдаги вазифаси ёритилади. Шунингдек, имо-ишорага асосланган ибораларнинг кўчма маъно ҳосил қилиш механизми ҳамда уларнинг миллий маданият билан боғлиқ жиҳатлари кўриб чиқилади. Тадқиқот натижалари фразеологизмларнинг шаклланишида инсоннинг ҳиссий ҳолати, ижтимоий тажрибаси ва маданий қарашлари муҳим омил эканини кўрсатади. Мақола тил ва тафаккур ўртасидаги узвий боғлиқликни очиқ беришга хизмат қилади.

Калит сўзлар: фразеология, имо-ишора, нолисоний воситалар, фразеологик бирлик, кўчма маъно, нутқ маданияти, миллий маданият, лингвомаданиятшунослик, семантика.

Замонавий лингвистикада мулоқот нафақат вербал (сўз орқали), балки новербал (имо-ишора, мимика) воситалар мажмуи сифатида талқин этилади. Инсоннинг жисмоний ҳаракатлари ва ҳолатлари вақт ўтиши билан тилда мустаҳкамланиб, барқарор ибораларга — фразеологизмларга айланади. Бундай бирликлар илмий адабиётларда соматик фразеологизмлар деб юритилади.

Фразеологияда имо-ишораларнинг қўлланилиши учта асосий жиҳат билан характерланади:

Кинетик ҳаракатнинг лингвистик ифодаси: Инсоннинг табиий имо-ишораси тилга кўчма маънода кўчади. Масалан, бирор нарсадан ҳайратланганда ёки пушаймон бўлганда бажариладиган «лаб тишлаш» ҳаракати тилда пушаймонликни ифодаловчи фразеологизмга айланган.

Эмоционал-экспрессив вазифа: Имо-ишорага асосланган иборалар нутқнинг таъсирчанлигини оширади. «Кўл силтамоқ» (бефарқлик), «Бурун жийирмоқ» (менсимаслик) каби иборалар шунчаки ҳолатни эмас, балки сўзловчининг субъектив муносабатини ҳам ифодалайди.

Миллий-маданий специфика: Ҳар бир тилдаги имо-ишорали иборалар ўша халқнинг маданияти ва менталитети билан боғлиқ. Масалан, ўзбек маданиятида «кўлини кўксига қўймоқ» ҳурмат маъносини англатса, бу ҳаракат асосидаги фразеологизмлар юксак одоб-ахлоқ концептларини шакллантиради.

Тасниф ва Таҳлил

Имо-ишорали фразеологизмларни қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

- Окулесик (кўз ҳаракати): кўз қисмоқ, кўз олайтирмоқ.
- Мануал (кўл ҳаракати): кўл ювмоқ, бармоқ тишламоқ.
- Мимик (юз ҳаракати): лаб буруш, пешонаси тиришмоқ.

Тилшунос олимлар (масалан, Ш.Усмонова, Х.Охунова) таъкидлаганидек, бундай иборалар тилнинг «ички заҳираси» бўлиб, улар фикрни қисқа ва лўнда ифодалаш имконини беради.

Адабий асарларда имо-ишорали фразеологизмлар таҳлили

Бадиий адабиёт, хусусан, ўзбек классик насри имо-ишорага асосланган фразеологизмларга жуда бой. Абдулла Қодирийнинг «Ўткан кунлар» романида қаҳрамонларнинг руҳий ҳолати кўпинча кинетик фразеологизмлар орқали очиб берилган:

«Қўл силтамоқ» — Отабекнинг дунё ишларидан кўнгил узиши ёки умидсизлик ҳолатини ифодалашда қўлланилади. Бу шунчаки жисмоний ҳаракат эмас, балки руҳий таслимиятнинг лингвистик ифодасидир.

«Лаб тишламоқ» — Асарда қаҳрамонларнинг ҳайратини ёки айтган сўздан пушаймонлигини ифодалаш учун ишлатилади (масалан, Кумушнинг Отабек билан учрашувдаги ҳолатлари).

«Елка қисди» — Бу ибора орқали муаллиф қаҳрамоннинг ожизлиги ёки жавобсиз қолганини қисқа ва лўнда тасвирлайди.

Ушбу мисоллар шуни кўрсатадики, имо-ишорали иборалар ёзувчига қаҳрамоннинг ички дунёсини «чизиб бериш» (портрет яратиш) имконини беради.

Хулоса қилиб айтганда, фразеологияда имо-ишораларнинг қўлланилиши тилнинг бой имкониятларидан далолат беради. Улар вербал ва новербал мулоқот ўртасидаги узвий боғлиқликни таъминлаб, тилнинг миллий-маданий қиёфасини белгилаб беради.

Фразеологияда имо-ишораларнинг қўлланилиши нутқнинг тиғизлигини таъминлайди. Улар сўз билан айтиб бўлмайдиган нозик психологик ҳолатларни визуаллаштиришга хизмат қилади.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Мухаммаджонова Дилафруз «Эшитишда нуксони булган болаларнинг сезги ва идрок хусусиятларининг узига хослиги» SCIENCE PROMOTION (2023)
2. Маматов А.Э. Ўзбек фразеологиясининг шаклланиши ва ривожланиши масалалари. — Тошкент, 1999.
3. Усмонова Ш. Лингвокультурология. — Тошкент, 2019.
4. Охунова Х. Ўзбек тилида соматик фразеологизмлар семантикаси. — Самарқанд, 2014.